

De divan en de psychoanalyse

Door Johan Schokker

Een wetenschap kan worden beschreven als de geschiedenis van een reeks van min of meer bijzondere ontdekkingen, maar ook als de geschiedenis van een reeks van instrumentaria die deze ontdekkingen mogelijk maakten. Iedere wetenschapsgebied kent zijn iconische instrumenten waardoor een periode van stagnatie werd overwonnen en zich een wereld opende van nieuwe waarnemingen, hypothesen en toetsingen: de telescoop van Galilei, de microscoop van Leeuwenhoek, de buis van Torricelli en meer recent Nasa's Hubble telescoop en de deeltjesversneller van CERN in Geneve. Het was langs een weg met struikelingen en aarzelingen dat Freud het instrumentarium van de psychoanalyse ontwikkelde. Uiteindelijk kwam hij tot de psychoanalytische setting die volgens hem het beste paste. Daarbij wordt de analysand gevraagd op de divan plaats te nemen en te spreken over ongeacht wat hem invalt, terwijl de analyticus of de analytica achter hem plaatsneemt om in volle concentratie naar het gesprokene te kunnen luisteren. Aanrakingen tussen de analyticus en de analysand worden daarbij vermeden, daar staat in de psychoanalyse een expliciet verbod op zodra die de grenzen van de beleefdheid overschrijden, omdat ze leiden tot een ongecontroleerde intimiteit die de analytische situatie alleen maar kan schaden. Het wisselen van blikken is in de psychoanalytische setting evenmin wenselijk omdat ze slechts afleiden van waar het in de psychoanalyse in de kern om gaat: het spreken en het gehoord worden.

Freud beschouwde de psychoanalyse als een wetenschap omdat dezelfde wetenschap hem had geautoriseerd het instrumentarium van de psychoanalyse te ontwikkelen, dat wil zeggen de vrije associatie van de patiënt, het luisteren van de analyticus en het fenomeen van de overdracht dat bijna automatisch in de psychoanalytische sessie verschijnt. Bovendien was het voor hem geen vraag dat de psychoanalyse hierdoor in staat was, gelijk ieder ander wetenschapsgebied, een wereld te ontsluiten die voordien onbekend was, in ieder geval niet op de wijze waarop deze in praktijk van een psychoanalyse wordt blootgelegd.

Over de wetenschappelijkheid van de psychoanalyse is sindsdien het nodige gezegd. De analytische ervaring leert dat een psychoanalyse parallellen kent, herkenbare patronen. Toch verloopt iedere psychoanalyse volgens een eigen logica. Mensen zijn complexe, unieke wezens en een psychoanalyse is mensenwerk, waarbij de mislukking overigens nooit helemaal kan worden uitgesloten.

Maar dat doet geen afbreuk aan de ontdekking van Freud: er is een ander denken in ons, een wereld van gedachten waar we geen weet hebben, een wereld die ons vreemd is en tegelijkertijd ons wezenlijk eigen, voor ons gevoelsleven, onze mislukkingen en onze successen. Soms zien we er een glimp van in het alledaagse leven, in onze versprekingen, in onze bizarre dromen, de vreemde invallen die ons verrassen en schokken, maar om werkelijk vertrouwd te raken met het onbewuste, dienen we de weg te volgen die Freud voor ons heeft opgelegd; we dienen plaats te nemen op de divan en te spreken voorbij de schaamte en zonder terughoudendheid zodat degene die ons zijn belofte heeft gegeven naar ons te luisteren, kan horen wat we werkelijk zeggen.

Rolien van Mechelen heeft zich ten taak gesteld een archeologie van deze praktijk in kaart te brengen omdat ze uit eigen ervaring weet hoe waardevol ze kan zijn. Ze heeft er niet voor gekozen de psychoanalytici te interviewen over de ervaringen van hun vakgebied of de analysand over zijn of haar ervaringen van een analyse, hoe interessant dergelijke getuigenissen op zichzelf ook kunnen zijn, maar ze heeft een boek samengesteld over de elementaire basis van deze praktijk: de divan van de psychoanalyticus. Het is de analytische praktijk schuins beziend. Het boek geeft door de foto's van de divan in de behandelkamer in combinatie met het verhaal van de analyticus over zijn divan, een mooi beeld van hoe de psychoanalyse in Nederland de laatste dertig jaar is bedreven. Uit de verhalen komen een aantal punten duidelijk naar voren:

1) De aanschaf van de divan, meestal aan het begin van de praktijk, is vaak 'liefde op het eerste gezicht'. Tegelijkertijd benadrukken de analytici dat de divan 'alleen maar' een divan is, en dat het vooral toevallige factoren zijn geweest, die de keuze voor hun divan heeft bepaald. Soms wordt verwezen naar de 'oer-divan' van Freud, maar dan vooral als excuus dat de gekozen divan daar niets van weg heeft.

2) De analytici zijn hun divan door de jaren heen opmerkelijk trouw. Weliswaar is het soms nodig geweest een divan opnieuw te bekleden, maar de slijtage van het meubelstuk (een lattenbodem die gaat doorzakken, de pootjes die met de jaren scheef gaan staan) wordt meestal als een vanzelfsprekend feit aanvaard, zoals de analytici zelf met het verstrijken van de jaren ook minder kwiek zijn geworden.

3) De functionaliteit van de divan (de Martin Visser bank blijkt opmerkelijk populair onder Nederlandse analytici). De analysand moet prettig op de divan kunnen liggen, maar het moet niet te behaaglijk zijn, hij of zij moet er niet 'in wegzakken'. De divan is geen rustbed. Hij mag ook niet te hoog zijn, want dan zou de analysand het gevoel hebben ervan af te kunnen vallen, en ook de gedachte niet van zich af kunnen zetten het object te zijn van een medisch onderzoek.

Wanneer men door het boek van Rolien bladert, hebben de foto's van de behandelkamers, althans op mij, een ontroerende kracht. Ze doen denken aan foto's van een kinderkamer waarvan de bewoners het huis hebben verlaten. Ze drukken een leegte uit.

De analytici hebben natuurlijk gelijk. De vorm van de divan doet er weinig toe, en er is in de grond van de zaak geen goede reden waarom een analysand een psychoanalyse niet gezeten in een stoel zou kunnen doen. De analytici zijn zich er goed van bewust dat de vorm van de divan contingent is en toch wordt men getroffen door hun trouw aan hun divan. Daarmee wordt iets uitgedrukt wat karakteristiek voor de psychoanalyse is. Het is een band die twee mensen aangaan waarbij de psychoanalyticus van zijn kant de belofte doet, buitensporig trouw te zijn aan zijn analysand en hem te steunen waar hij kan in zijn pogingen vat te krijgen op de gebeurtenissen en de liefdesbanden die zijn leven in de greep hebben gekregen, zonder een moreel oordeel te geven over zijn gevoelens, zijn gedachten en zijn handelingen. Wanneer de analysand van dat aanbod gebruik weet te maken, zal hij of zij er op een goed moment ook moeten aanvaarden, dat de ontmoeting waarop zijn analyse is gebaseerd, hoe bijzonder die op bepaalde momenten ook kan zijn, slechts een toevallige ontmoeting is geweest. Dat is wat men 'het einde van de overdracht' noemt en iedere psychoanalyticus weet dat

dat tot de wetmatigheid van zijn vak behoort. Maar ook al is dat moment door haar verwacht, gehoopt zelfs, dat neemt niet weg dat het soms pijnlijk voor haar kan zijn.

De sofa draagt de analysand, schrijft Rolien in haar voorwoord, ze schenkt een beschutte ruimte. Ze associeert de divan zelfs met de schoot van de moeder. En waarom ook niet? Op de bank kan de analysand zijn gevoelens verwoorden, die hem kwetsbaar maken, de meest intieme gevoelens in hun kinderlijkheid en hun tegenstrijdigheid, vertrouwend op de onvoorwaardelijke liefde die men van een moeder verwacht. Maar een psychoanalyse is niet altijd een aangenaam proces. De divan is ook het bed van Procrustes waarop men gedwongen wordt de duistere kanten van een levenslang geïdealiseerde liefde onder ogen te zien, waarop men het onbewuste genot van een pijnlijke verhouding tot een dominante vader moet proberen af te zweren en waarop men de verantwoordelijkheid neemt voor een reeks van zich herhalende mislukkingen, of tenminste de onbewuste mechanismen die daartoe hebben bijgedragen onderkent.

Een psychoanalyse is een excessieve uitnodiging, haalt Rolien van Mechelen een van de door haar geïnterviewde analytici aan. Dit is ook de reden waarom de foto's in het boek zo ontroerend zijn. Op de divans op de foto's ligt niemand. En het lijkt alsof deze meubels op de foto's willen zeggen: "Ik heb op je gewacht. Neem plaats. Ga liggen, neem je gemak ervan en spreek." De divan biedt zich aan voor zo lang het duurt, in het besef dat wanneer de psychoanalyticus en de analysand weten dat het laatste woord is gezegd, de analysand de divan in wiens steun hij zich zolang heeft gekoesterd, achter zich laat om niet meer terug te keren. Want wanneer in hem het verlangen naar de divan is gedoofd weet hij dat het ware avontuur kan beginnen: het avontuur van het leven.
